

Ірина КОСТЮК

**УКРАЇНА і СВІТ:
вступ до історії та громадянської освіти**

**Методичні матеріали
для 6 класів
закладів загальної середньої освіти**

Уроки 3–4

Київ • Світич • 2023

ТЕМА І. ЩО ТАКЕ СУЧАСНИЙ СВІТ, ЧИМ ВІН ВІДРІЗНЯЄТЬСЯ ВІД СВІТУ МИНУЛОГО

Урок 3. Яким є сучасний світ. Головні риси сучасного глобального світу

Як змінилися наші уявлення про світ?

Як змінився світ завдяки глобалізації?

Обґрунтування та особливості заняття

У класах, де на вивчення курсу в 6 класі надано два уроки в тиждень (70 годин на рік), § 3 може вивчатися на двох уроках, оскільки має достатньо матеріалу, запитань і завдань. Беручи до уваги, що після вступного повторення це перший урок нової теми, а також те, що на актуалізацію раніше вивченого потрібен окремий навчальний час, буде доцільно розділити його для опрацювання.

На першому уроці (3.1) теми варто розглянути пункт "Як люди уявляли світ у різні часи", звернувши увагу на поглиблення геопросторової компетентності, читання з розумінням, і продовжити вивчати другий пункт параграфа під назвою "Завдяки чому світ став глобальним у сучасному розумінні" до завдання 6.

Другий урок (3.2) можна почати з виконання завдання 6 та роботи з текстом і двома картами, завершивши питанням третього пункту параграфа "Яким ми бачимо сучасний глобальний світ".

У класах, де визначено мінімальну кількість навчальну часу — 51 година на рік, півтора уроки на тиждень (1 / 2 через тиждень), заняття має бути побудовано на всьому матеріалі. Можливо, третій пункт треба залишити на самостійне опрацювання. Основною методичною частиною такого уроку має стати робота з таблицею "Знаємо — Хочемо дізнатися — Дізналися", яка описана в уроці 3.2.

Як і в 5 класі, вкрай важливим є наявність настінної, навіть невеликої, фізичної та політичної карти світу, а також карти фізичної, адміністративної та карти історико-географічних регіонів України як постійного тла для мап, представлених у підручнику. Це необхідна складова формування геопросторової компетентності та розвитку логічного мислення.

За умов дистанційного навчання логіка вивчення матеріалу залишається та сама з використанням тих методів і технологій, якими учитель / учителька володіють якнайкраще.

Домашнє завдання з підручника може бути запропоновано як мініпроект у позаурочній діяльності або запропоноване як невелике есе чи презентація, якщо є достатньо навчального часу, і може бути використано для формувального оцінювання, зокрема для фіксації розвитку наскрізного вміння "висловлює власну думку усно і письмово" та "діє творчо".

Пропонований зміст	Яким є сучасний світ. Головні риси сучасного глобального світу
Очікувані результати навчання	<ul style="list-style-type: none"> • наводить приклади впливу діяльності людини на навколишнє середовище в часі та просторі, взаємодії людини та природи [6 ГІО 1.3.1-1]; • формулює запитання щодо можливого впливу певних подій на життя суспільства, окремих груп людей [6 ГІО 1.3.2-1];

	<ul style="list-style-type: none"> • пояснює, як погляди та потреби людей сьогодні та в минулому пов'язані з подіями їхнього життя, станом суспільства [6 ПО 1.3.2-2]; • співвідносить дані карти з іншими джерелами інформації (розповідь учителя, текст книжки тощо) [6 ПО 2.1.1-3]; • пояснює і доцільно застосовує терміни, поняття, які вжито в запропонованих джерелах [6 ПО 3.2.1-3]
Пропоновані види навчальної діяльності	<ul style="list-style-type: none"> • Визначення ознак, за якими сучасний світ відрізняється від минулого; ранжування чинників, які визначали ці зміни. • Робота з діаграмами, схемами, таблицями, які розкривають риси сучасного світу: економіка, демографія, екологія / кліматичні зміни та ін. • Робота з таблицею "ЗХД", порівняння інформації різного типу
Змістові лінії	Людина і суспільство. Людина і світ уявлень та ідей

(Хронометраж розрахований на два заняття)

ХІД УРОКУ 3.1

Крок 1 (7–8 хв)

Вступна частина уроку присвячена повторенню матеріалу з курсу для 5 класу.

Попросіть учнів та учениць пригадати, що означає поняття "глобалізація" та як воно пов'язано з латинським словом "globus" (куля) (запитання 1, с. 10). Ймовірно, що учні й учениці зможуть впоратися із цим запитанням і згадати, що глобалізація — це суспільне явище, яке поєднує всіх людей на планеті.

За потреби можна вивести на екран с. 36 з підручника для 5 класу з текстом "Людство як велика громада" та визначенням. Якщо такої можливості немає, то варто нагадати визначення, написавши його на дошці чи аркуші паперу заздалегідь:

Глобалізація (від латинського слова "globo" — куля, світ) — процес переміщення людей та обміну товарами, технологіями, культурними надбаннями, що відбувається одночасно по всій планеті.

Якщо цей матеріал був недостатньо опанований у 5 класі, можна коротко розповісти про нього на основі тексту "Людство як велика громада" § 6 підручника для 5 класу, взявши до уваги, що про позитивні та негативні риси глобалізації розповідає також пункт "Яким ми бачимо сучасний глобальний світ" § 3 для 6 класу.

Оголосіть тему уроку, ключові питання уроку й очікувані освітні результати. Варто їх показати учням та ученицям.

Після ознайомлення з матеріалами уроку та виконання завдань ти зможеш:

- Називати особливості сучасного світу та наводити приклади того, як змінювалися уявлення людства про світ.
- Пояснювати, як світ став глобальним протягом історії, та визначати, що тебе пов'язує із сучасним світом.
- Використовувати знання, здобуті в 5 класі, для розуміння нового матеріалу.
- Пояснювати поняття за допомогою карт і візуальних джерел.
- Проявляти творчість та ініціативу у виконанні завдань уроку.

Крок 2 (8–10 хв)

Запропонуйте учням та ученицям індивідуально виконати завдання 3 на с. 10.

Зверніть увагу, що карта 1 подає не зовсім звичне розташування. На цій карті західна півкуля подається не зліва, як зазвичай, а справа. Особливо дотепні учні й учениці можуть зазначити, що оскільки на цій карті Африка є місцем, звідки первісне людство розселилося Євразією, то вона й зображена як головний континент.

Повідомте, що первісна людина пройшла певні етапи свого розвитку, і що "людина прямоходяча" — у цьому разі — найдавніший тип людей, неандертальці з'явилися пізніше, а "людина розумна" — Homo Sapiens, або кроманьйонці, як їх ще називають, — розселилися всіма континентами. Зверніть увагу дітей на дати, які вказані поруч із місцями розселення. Можете вказати на території, які були заселені найдавніше. Водночас завдання полягає в порівнянні інформації з карти й тексту 1. Напишіть на дошці дієслова, які допомагають з'ясувати співвідношення інформації: *доповнює, підтверджує, суперечить*.

На цьому етапі доцільно повернутися до завдання 2: нагадати поняття "сільськогосподарська революція" та "Родючий Півмісяць". Це також додатковий поштовх до розуміння етапів становлення людства як великої громади. Якщо достатньо навчального часу, можна повернутися до матеріалів § 7 (с. 42–43) за 5 клас.

З огляду на доцільність та економію навчального часу можна продемонструвати лише карту 1. Обов'язково покажіть "Родючий Півмісяць" на великій карті.

Крок 3 (8–12 хв)

1. Продовження опрацювання матеріалу параграфа можна організувати в різний спосіб.

Варіант 1 (потребує найменше часу).

Підготувати заздалегідь лінію часу на дошці чи аркуші паперу або, наприклад, мотузку з прищепками та аркушами, на яких записані дати з тексту: 4 тис. років, 6 ст. до н. е., 4 ст. до н. е., 15 ст., 16 ст.

Вчитель під час розповіді самостійно розміщає на лінії часу ті дати, про які йдеться, наголошуючи на поступовості пізнання навколишнього світу. Також слід запропонувати поняття "ойкумена".

Варіант 2 (потребує більше навчального часу, однак ефективніший за результатами).

Учням та ученицям пропонується самостійно чи в парах читати текст методом "інсерт" — тобто акуратно олівцем ставити позначки "+" — відомо; "!" — цікаво та несподівано; "?" — незрозуміло, потребує пояснення. Зверніть увагу на поняття "ойкумена".

Під час обговорення результатів читання зафіксуйте ті елементи тексту, які спонукали цікавість і додаткові запитання. Після цього попросіть дітей нанести на лінію часу ті дати, які є в тексті, наголошуючи на співвідношенні "раніше — пізніше" та часову відстань між датами.

2. Попрацюйте над схемою 1 на с. 12. Вона дуже умовна і може в учнів й учениць викликати труднощі з розпізнаванням частин світу, які вказані зліва та справа. Тому важливо показати ці умовні осередки та стрілки взаємовпливів на великій карті світу.

Наголосіть, що на лівій частині схеми є лише чотири більш-менш рівноправні осередки взаємовпливів, а на правій частині схеми центром світового впливу є "Захід", тобто Європа, яка з 1850 р., або середини 19 ст., переважає інші частини світу в розвитку науки, техніки, транспорту, зв'язку та нав'язує свої правила.

Крок 4 (10–12 хв)

1. Опрацювання матеріалу "Завдяки чому світ став глобальним у сучасному розумінні"

Запропонуйте учням й ученицям прочитати текст параграфа до таблиці 1 на с. 13. Можна попросити виписати ключові поняття або стимулювати увагу дітей запитаннями:

- *Завдяки чому почалася давня глобалізація світу?*
- *Чим обмінювалися люди, окрім товарів?*
- *Що було найважливішою особливістю давньої глобалізації?*
- *Як переміщувалися народи і культури?*
- *Який торговельний шлях існував вздовж річки Дніпро?*
- *З ким торгували наші пращури?*

Ці запитання можна записати на дошці, поки учні й учениці читають, і попросити у фронтальному обговоренні дати на них відповідь або оголошувати поступово і збирати відповіді у класі.

2. Спільна робота над таблицею 1

Обговорюючи обмін товарами, важливо показати на карті "шлях з варяг у греки", нагадати, що таке Скандинавія та Візантія. Можливо, треба пояснити, що таке бурштин та що з давньої Русі-України вивозили рабів, які були дуже дорогим товаром. Невільники або були полоненими, або проданими в рабство вождями племен як оплату київським князям — "полюддя". Докладніше про це можна прочитати на сайті: <https://tyzhden.ua/raby-ne-my/>. Однак на цьому етапі уроку варто просто повідомити про цей факт, не надто на ньому зупиняючись.

3. Виконання завдання 5 на с. 13

Воно стосується прочитаного дітьми тексту. Важливим є розвиток уміння працювати з різними джерелами інформації. Це завдання продовжує розуміння співвідношення: *доповнює, підтверджує, суперечить*, над якими учні й учениці вже працювали в першій частині уроку.

Крок 5 (3–5 хв) Підсумкова частина та рефлексія

Поставте учням й ученицям запитання з переліку підсумкових:

- Як люди уявляли світ до глобалізації?
- Що означає поняття "ойкумена". Як воно пов'язано із уявленнями давніх людей про навколишній світ?
- Чому давня глобалізація не була остаточною?

Запропонуйте учням й ученицям оцінити свою діяльність на уроці подумки або вголос.

Доцільно повернутися до очікуваних освітніх результатів і попросити дітей поміркувати над тим, що їм вдалося, а що ні.

Для фронтальної рефлексії можна використати метод "світлофор".

На домашнє завдання запропонуйте повторити з матеріалів 5 класу поняття "урбанізація" та "промислова революція": § 8, пункт 2, с. 50–51.

ХІД УРОКУ 3.2

Крок 1 (3–5 хв)

Оголосить ще раз тему, яку ви продовжуєте вивчати:

"Яким є сучасний світ. Головні риси сучасного глобального світу".

Запитайте учнів й учениць:

- Навіщо ми вивчаємо сучасний світ і його історію?
- Як пов'язані історія та розуміння сучасності?

Крок 2 (20–25 хв)

1. Метод розвитку критичного мислення — таблиці "Знаємо — Хочемо дізнатися — Дізналися"

Організуйте вивчення матеріалу уроку за допомогою методу розвитку критичного мислення — таблиці "Знаємо — Хочемо дізнатися — Дізналися".

Підготуйте заздалегідь таблицю на дошці чи великому аркуші паперу. За наявності технічних можливостей можна таблицю вивести на екран. У будь-якому разі пам'ятайте, що таблиця має заповнюватися протягом уроку.

ЗНАЄМО	ХОЧЕМО ДІЗНАТИСЯ	ДІЗНАЛИСЯ

Методом "мозкового штурму", не коментуючи, заповніть зі слів учнів й учениць першу частину таблиці щодо теми уроку. Спонукайте до активності якомога більше дітей, записуйте в таблицю окремі ключові слова та словосполучення.

Після вичерпання пропозицій переходьте до другої частини таблиці. Також записуйте всі пропозиції, незалежно від їх відповідності матеріалу параграфа, однак обмежуючи учнів та учениць темою уроку та ключовими питаннями.

2. Почніть опрацьовувати текст на с. 14. У класі, де учні й учениці мають достатньо розвинену навичку читання, запропонуйте їм самостійно опрацьовувати текст і карти 2, 3 відповідно до завдання 6. Після індивідуальної роботи обговоріть, що можна записати у третій стовпчик таблиці "Дізналися". Там має з'явитися приблизно таке:

- Справжня глобалізація
- Нові транспортні засоби та зв'язок
- Перший етап — природні ресурси та раби
- Другий етап — фабрики і заводи
- Міжнародна торгівля та міжнародне виробництво
- Новий етап — сучасні технології
- Інтернет, швидкість зв'язку
- Кабелі інтернету
- Морські перевезення

Якщо учні й учениці запропонують пункт про те, як пошта доставлялася зі швидкістю вершника, запишіть це якнайяскравіший факт. Запитайте, що карти 2, 3 додали до розуміння тексту.

У класі, де читання може зайняти надто багато часу, запропонуйте спочатку роздивитися карти 2, 3 та висловитися про те, що саме вони ілюструють. А потім коротко розповісти про етапи глобалізації, стимулюючи міркувати над тим, що діти можуть додати до стовпчика 3 таблиці "ЗХД". Разом із учнями й ученицями сформулюйте дописи до таблиці.

Крок 3 (10–12 хв)

Роботу із завданням 7 на с. 16 можна організувати як розповідь учителя з проханням підготувати записи до третього стовпчика таблиці. Після цього розгляньте фотографії 1–4, зазначивши, що всі вони зроблені не раніше, ніж 23 роки тому. Для дітей 11–12 років ця цифра може мало що говорити, тоді зверніться до лінії часу, яка використовувалася на уроці 3.1, та покажіть ці часові відстані.

Або дайте учням й ученицям у парах чи малих групах попрацювати з цією частиною параграфа, попросивши виписувати негативні та позитивні прояви сучасного глобального світу.

Обговоріть записи, які з'явилися як результат роботи зі змістом.

Зафіксуйте те нове, зокрема основні риси сучасного глобального світу, які були метою опрацювання матеріалу.

Порівняйте зміст трьох колонок у таблиці. Особливу увагу звертайте на збіги у другому та третьому стовпчиках. Ті запитання, які залишилися без відповіді, адресуйте для самостійного пошуку чи на наступні уроки.

Пам'ятайте, що це є остаточний результат вивчення теми про сучасний глобальний світ, і що учні й учениці повертатимуться до нього в 10 класі під час вивчення курсу "Громадянська освіта".

Якщо можна, запропонуйте завдання 8 на с. 17 або залиште його на **домашнє завдання** як закріплення навчального матеріалу. Також завдання 8 можна використати як актуалізацію на початок наступного уроку.

Крок 4 (2–3 хв)

Попросіть учнів й учениць підняти руку, якщо вони можуть відповісти на ключове питання параграфа.

Попросіть вибірково опитуванням продовжити речення:

– *Для мене найбільш цікавим стало...*

Подякуйте учням й ученицям за роботу на уроці й опанування матеріалу.

Домашнє завдання може бути на вибір учителя: як завдання 8, так і письмове виконання підсумкових запитання 4 і завдання 5. Завдання 1, 2 з рубрики є надзвичайно творчими і тими, що стимулюють цікавість. Можна його запропонувати як невелике есе з обов'язковим наступним оцінюванням та обговоренням або як мініпроект також з неодмінним представленням та обговоренням його результатів. Таке обговорення можна залишити на урок-узагальнення за перший семестр з оголошенням про це учням та ученицям.

Урок 4. Як світ представлений на географічних і політичних мапах

Про що можна дізнатися з різноманітних карт?

Обґрунтування та особливості заняття

Цей урок розвиває геопросторову компетентність. Учні й учениці вже з матеріалів курсу "Я досліджую світ" у початковій школі та вивчаючи матеріал курсу в 5 класі, достатньо працювали з історичними картами та з картами як історичним джерелом, ознайомлені з найдавнішими картами світу та України з § 17–19, які були присвячені історичній топоніміці, історичним мапам як джерелу інформації про історію країн та України, зокрема в минулому, різноманітності та особливостям стародавніх і сучасних мап.

Учителю, що викладає цей курс, важливо співпрацювати з учителем географії та узгоджувати розвиток знань і вмінь учнів й учениць, оскільки на уроках географії діти можуть вивчати те, що вони вже знають з інтегрованого курсу "Україна і світ". Така співпраця сприятиме подальшій інтеграції знань молодших підлітків в єдине ціле, розвитку їхнього світогляду та економії навчальних зусиль.

Головним завданням уроку є оволодіння учнями й ученицями навичкою розпізнавати географічну та суспільну інформацію з будь-яких мап і використання карти для розуміння минулого та сучасності.

Пропонований зміст	Як світ представлений на географічних і політичних картах
Очікувані результати навчання	<ul style="list-style-type: none"> • формулює запитання щодо можливого впливу певних подій на життя суспільства, окремих груп людей [6 ГІО 1.3.2-1]; • пояснює, як погляди та потреби людей сьогодні та в минулому пов'язані з подіями їхнього життя, станом суспільства [6 ГІО 1.3.2-2]; • співвідносить дані карти з іншими джерелами інформації (розповідь учителя, текст книжки тощо) [6 ГІО 2.1.1-3]; • розрізняє відносно сталі та змінні об'єкти карти [6 ГІО 2.1.1-4]; • виокремлює основне і другорядне в тексті [6 ГІО 3.2.1-2]
Пропоновані види навчальної діяльності	<ul style="list-style-type: none"> • Робота з діаграмами, схемами, таблицями, які розкривають риси сучасного світу: економіка, демографія, екологія / кліматичні зміни та ін. • Аналіз картографічної інформації. • Обговорення навчального матеріалу. • Робота в малих групах
Змістові лінії	Людина і природа. Людина і суспільство. Людина і світ уявлень та ідей

ХІД УРОКУ

Крок 1 (7–8 хв)

Запитайте учнів й учениць:

- Що таке гугл-карти (google-maps) і чи користуєтеся ви ними?
- Яку інформацію можна дістати з таких карт?
- Як ви думаєте, коли вони виникли?
- Чим користувалися люди до появи такого цифрового сервісу?

Поставте запитання 1, 2 на початку параграфа. Якщо можна, виведіть на екран зображення кількох карт, які учні й учениці бачили на сторінках підручника для 5 класу. Наприклад:

 <p>Фрагмент карти, висіченої на плиті із Сан-Белека</p>	 <p>Нікола Сансон. Карта Малої Татарії, України, Московії та Польщі, 1665 рік</p>
с. 112	с. 116
 <p>Карта 3 • Українське козацтво в битвах і походах</p> <p>УкРАЇНСЬКА КОЗАЦЬКА ДЕРЖАВА Гетьманщина за часів Богдана Хмельницького</p> <p>Земля Війська Запорозького низового</p> <p>Похід війська Богдана Хмельницького в 1648 році</p> <p>Походи князя Дмитра Байди-Вишневецького</p> <p>Морські походи запорожців</p>	
с. 120	

Нагадайте про легенду карти й особливість історичних карт, які пов'язані не лише з простором, а й із часом. Нагадайте, що так само, як люди поступово розселялися, вони поступово набували майстерності наносити на карту різні природні об'єкти та кордони.

Оголосить тему і ключове питання параграфа.

Оголосить очікувані освітні результати:

Після ознайомлення з матеріалами уроку та виконання завдань ти зможеш:

- Використовувати карту як джерело інформації та пояснювати відмінність між різними видами карт.
- Співвідносити дані карти з іншими джерелами інформації.
- Наводити приклади причин, що впливають на утворення та зміни політичних кордонів.
- Пояснювати, як карти впливають на наше сприйняття навколишнього світу.
- Удосконалити вміння висловлювати власну думку в усній і письмовій формі.

Крок 2 (7–8 хв)

Запропонуйте учням та ученицям розглянути карти 4, 5, 6 з підручника (с. 18–19). Якщо можна, виведіть ці карти на екран для більшого зображення.

Поставте запитання 3, 4. Під час обговорення цих запитань надайте інформацію з першого пункту параграфа. Зауважте, що йдеться про фізичні та географічні карти, які демонструють природну поверхню планети чи певної території. Зафіксуйте поняття "білі плями".

Запитайте:

- *Навіщо під час вивчення минулого та сучасності треба знати і вміти читати фізичні карти?*

Стимулюйте відповіді про важливість природних об'єктів, таких як гори, річки, лінія узбережжя та моря, для показу подій минулого, таких як битви, подорожі, торговельні шляхи тощо.

Крок 3 (10–12 хв)

Запропонуйте ознайомитися з текстом другого пункту параграфа "Як виникають та змінюються кордони".

Під час ознайомлення з матеріалом "Цікавий факт" обов'язково покажіть ті країни, про які йдеться.

Організуйте роботу над завданням 5 на с. 21. Воно може виявитися складним для учнів та учениць, особливо про відмінності ліній кордонів у Європі та Африці, однак не давайте відповідь, а запропонуйте виконати завдання 6 разом із читанням тексту.

Обговоріть ключові слова відповідно до завдання 6. Якщо можна, запишіть їх на дошці.

Ймовірними ключовими словами / словосполученням можуть бути:

- Рівні кордони
- Спадок часів
- Чужоземні господарі / колонізатори
- Витягуючи ресурси
- Кордони на карті
- Навмисно рівно
- На власний розсуд
- Не даючи об'єднатися
- Кордони незмінні

Поверніться до запитання 5. Попросіть учнів та учениць доповнити їхні міркування після опрацювання тексту та роботи з ключовими словосполученнями. Запропонуйте визначити, яка частина тексту є головною, а яка — другорядною.

Поверніться до визначення "політичні мапи — ті, на яких показані кордони країн".

Запитайте:

– Яка відмінність історичних карт і політичних, адже на тих і на тих показані кордони держав?

Очікується, що учні та учениці зможуть вказати на головну відмінність — політичним називаються карти, на яких показні СУЧАСНІ КОРДОНИ.

Опрацюйте завдання 7 та карту 9 на с. 23. Можна попросити учнів й учениць виконати цю роботу самостійно і пізніше обговорити відповіді. Створюйте позитивну атмосферу захоплення незвичним та цікавим. Ця частина матеріалу є емоційно привабливою та стимулює неординарний погляд на світ і творчість.

Крок 4 (6–7 хв)

Запропонуйте розглянути карти 10, 11 на с. 24 і придумати їх назви. Нагадайте про карти 2, 3 з попереднього параграфу. Також згадайте карти зі с. 127–128 підручника за 5 клас.

Поставте запитання:

- Які бувають мапи? (Географічні, політичні, історичні, тематичні.)
- Як мапи використовують для пояснення і розуміння світу?

Крок 5 (8–10 хв)

Проведіть підсумкове обговорення:

1. Чим мапи відрізняються між собою, що в них спільного?
2. Які карти виникли раніше — політичні чи географічні? Чому?
3. Завдяки чому з'явилися мапи світу? Навіщо вони нам потрібні?
4. З якою метою на мапи наносять кордони й інші умовні позначення?
5. Поміркуйте, як би змінилося наше життя, якби зникли всі мапи. Напишіть кілька речень про уявний світ без карт.

Запитання 5 на с. 25 може бути запропоноване також як **домашнє завдання**.

Проведіть рефлексію уроку методом "Займи позицію". Для цього попросіть дітей стати вздовж уявної лінії, яка пропонує таке:

